

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA,

FACULTATEA DE LITERE

TEZĂ DE DOCTORAT

**SISTEMUL VERBAL-TEMPORAL.
CONSTANTE ÎN GRAMATICILE ROMÂNEȘTI
DIN PERIOADA 1757-2010**

REZUMAT

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. UNIV. DR. G .G. NEAMȚU**

DOCTORAND: CRISTINA CORCHEȘ

Lucrarea urmărește evoluția sistemului verbal-temporal în gramaticile românești din perioada 1757-2010, reliefând constantele care în timp au dus la crearea actualei norme în domeniu. Ea este alcătuită din două secțiuni și o anexă care inventariază ocurențele formelor cu timp de referință viitor dintr-un corpus de limbă vorbită și scrisă din perioada 2009-2012.

Secțiunea I, intitulată *Evoluția sistemului verbal-temporal în gramaticile românești din secolele al XVIII-lea - al XXI-lea*, cuprinde cinci capitole ce corespund unor epoci diferite din istoria gramaticii românești. Delimitarea acestora a respectat, în general, principiile trasate de *Istoria lingvisticii românești* (coord. Acad. Iorgu Iordan), singurele abateri înregistrându-se în *Capitolul 4. Perioada 1870-1963*, unde, pentru a evita repetiția aceluiași interpretări, s-a analizat o perioadă mai lungă, în locul celor trei mai scurte pe care le indică studiul menționat anterior (1870-1918, 1918-1944 și 1944-1970). Astfel,

1. intervalul 1757-1780 corespunde începuturilor gramaticii românești. Lucrările, rămase în manuscris, stau sub semnul calcului, motiv pentru care au astăzi valoare exclusiv istorică. Trăsăturile generale ale acestora se transmit și sistemelor verbal-temporale consemnate în cadrul lor.
2. intervalul 1780-1828 reprezintă epoca primelor gramatici tipărite. În ciuda orientărilor diferite, acestea prezintă multe elemente comune, ce dovedesc unitatea lingvistică a teritoriului românesc, într-o perioadă ce precedă eforturile de unificare a limbii române literare. Unele lucrări elaborate acum (în speță *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* și *Observații sau băgări de seamă asupra canoanelor gramaticii românești*) vor influența în mod semnificativ evoluția domeniului.
3. intervalul 1828-1870 constituie perioada de modernizare a acestei discipline, care reușește să depășească stadiul de redare fidelă a tiparelor străine prin atenția acordată din ce în ce mai mult uzului limbii. Acum se publică o serie de lucrări foarte valoroase, ce vor înrâuri asupra celor de mai târziu, lucrări cum sunt cea a lui Ion Heliade Rădulescu, P.M. Câmpeanu, N. Bălășescu sau chiar primul tratat academic alcătuit de Timotei Cipariu, care, în ciuda exceselor latinizante, contribuie la răspândirea unor norme lingvistice și terminologice.
4. intervalul 1870-1963 se caracterizează prin dispariția curentelor puriste, fapt ce favorizează elaborarea primelor gramatici cu adevărat științifice. Acestea consemnează în mod obiectiv faptele de limbă, separă problemele de gramatică de cele filologice și formulează normele gramaticale pornind de la un material

documentar și ilustrativ extras atât din literatura cultă, cât și din cea populară, material ce conferă un plus de claritate regulilor enunțate.

5. intervalul 1963-2010 se distinge prin continuitate, trăsătură care lipsește epocilor precedente. Gramaticile publicate acum se remarcă prin întemeierea științifică a descrierilor, iar, de la un moment dat, prin abordarea diverselor domenii ale structurii gramaticale cu metode diferite.

În primele trei epoci, cercetarea s-a concentrat pe lucrările care pun bazele acestei discipline (*Gramatica rumânească (1757)* și *Institutiones linguae valachicæ*) sau pe cele care joacă, dintr-un motiv sau altul, un rol important în evoluția ei (*Elementa linguae daco-romanae sive valachicæ*, *Observații sau băgări de seamă asupra canoanelor gramaticii rumânești*, *Gramatica românească* a lui Ion Heliade Rădulescu sau *Gramatica limbii române* a lui Timotei Cipariu). Fiecare dintre acestea a fost analizată din mai multe puncte de vedere, respectiv: componența sistemului verbal-temporal, organizarea sa, inventarul de forme, tipologia acestora, modelele străine/ românești care au influențat-o, terminologia întrebuițată, impactul pe care l-a avut asupra altor lucrări similare etc. Cum gramaticile alcătuite înainte de 1780 au fost, în general, neglijate de studiile de specialitate, care le-au considerat „simple imitații ale unor modele slavone sau grecești”, s-a insistat mai mult asupra lor, încercându-se formularea unor explicații în legătură cu anumite opțiuni ale autorilor. Cu acest prilej, s-a introdus și un inventar de forme verbal-temporale caracteristice pentru limba veche, inventar la care s-au raportat datele înregistrate în cele două studii și la care s-a revenit apoi pe tot parcursul lucrării pentru a sublinia modificările survenite la nivelul său (= constituirea unor serii de forme paralele, trecerea altora în registrul arhaic al limbii etc.).

În vederea realizării unei imagini de ansamblu asupra sistemului verbal-temporal al limbii române dintr-o anumită epocă istorică, informațiile extrase din gramaticile considerate mai importante au fost completate cu cele prelevate din alte studii publicate în aceeași perioadă. Pentru intervalul 1828-1870 s-a recurs, din cauza particularităților dialectale, la sistematizarea lucrărilor în funcție de criteriul originii: gramatici muntenești, transilvănene și moldovene.

Analiza sistemelor verbal-temporale consemnate în lucrările din intervalul 1757-2010 relevă diferite tipuri de concluzii, specifice fiecărei epoci în parte:

I. Perioada 1757-1780

Sistemele verbal-temporale înregistrate în gramaticile din această perioadă se individualizează în raport cu cele moderne și contemporane prin: lipsa modului *prezumtiv*,

interpretarea *gerunziului* ca timp al *participiului*, absența din subsistemul temporal al indicativului a *viitorului anterior* sau a *perfectului simplu* (în cazul gramaticii lui Eustatievici). Aceste particularități se datorează fie influenței modelului latin (= raportul dintre *gerunziu* și *participiu*), fie caracterului regional al formei (= *perfectul simplu*), fie nerecunoașterea faptei de limbă din cauza frecvenței sale reduse și a caracterului novator (= lipsa din sistem a *prezumtivului* și a *viitorului II*).

Raportarea construcțiilor înregistrate de cele două gramatici analizate la inventarul structurilor prezente în limba veche relevă faptul că acestea nu oferă o imagine reală și de ansamblu asupra realităților lingvistice ale epocii respective. Atât *Institutiones linguae valachicae*, dar mai ales *Gramatica rumânească* (1757), eludează formele mai problematice, consemnând doar construcțiile de bază, cele care reprezintă nucleul fiecărei paradigme temporale. De regulă, acolo unde există mai multe serii de forme ce redau aceeași valoare temporală (de exemplu, în cazul *mai mult ca perfectului* sau *viitorului I*) sunt consemnate cele etimologice, moștenite din latină, nu și cele create pe tărâm românesc.

Din cauza faptului că cele două lucrări nu au fost publicate, termenii latinești întrebuințați de autorul manuscrisului de la Kalocsa și cei tradițional-arhaici propuși de Dimitrie Eustatievici Brașoveanul nu influențează în niciun fel evoluția ulterioară a terminologiei specifice domeniului.

Studiul contrastiv al primelor gramatici românești reliefează un plus de exactitate științifică în favoarea celei atribuite unui anonim din regiunea Bihorului. Aceasta consemnează timpuri și forme omise de lucrarea lui Eustatievici Brașoveanul (= *perfectul compus* și expresiile adiacente, perifrazele cu timp de referință *viitor* construite cu ajutorul formelor aferezate ale auxiliarului *a vrea* și *infinitivul* verbului de conjugat: *oi asculta*, cele supracompuse cu valoare de *mai mult ca perfect*: *am fost ascultat* sau cele cu valoare de *conjunctiv prezent*: *să ascult*), face observații referitoare la ordinea afixelor mobile ce intră în componența lor, dar și la frecvența cu care structurile înregistrate apar în registrul oral sau scris al limbii. În plus, se remarcă prin rapiditatea cu care înregistrează o serie de inovații lingvistice ce datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, anume formele analogice de plural ale *perfectului simplu* sau cele de persoana I cu desinență refăcută ale aceluiași timp.

II. Perioada 1780-1828

Comparativ cu lucrările precedente, gramaticile publicate acum înregistrează valori temporale și mijloace de expresie noi, oferind variante îmbunătățite ale sistemului verbal-temporal al limbii române. Astfel, la nivelul subsistemului indicativ, *perfectul simplu* devine

o valoare constantă, exprimată, în cele mai multe cazuri, prin formele analogice, cu desinență -ră-. Notă discordantă face gramatica lui Ienăchiță Văcărescu, care, sub influența graiurilor muntenești, înregistrează numai formele etimologice.

În paradigma *indicativului* sunt incluse preponderent formele vechi, impuse de tradiția literară: desinența zero, la *imperfect*, persoana a VI-a, omonimia auxiliarelor de persoana a III-a și a VI-a la formele *perfectului compus*, formele etimologice de *mai mult ca perfect sintetic*, însă, alături de acestea, pătrund și unele inovații preluate din graiuri, inovații care vor fi preluate de limba literară modernă: auxiliarul *a* la *perfectul compus*, persoana a III-a, în gramatica lui Văcărescu, sau desinența *-u* la *imperfect* persoana a VI-a, în lucrarea lui Constantin Diaconovici Loga. Tot din vorbirea locală sunt luate și alte fapte de limbă, care, spre deosebire de cele prezentate mai sus, nu se vor impune în limba literară, dar care în epoca respectivă erau frecvent întâlnite mai ales în anumite regiuni ale teritoriului lingvistic dacoromân. În această ultimă categorie se înscriu perifrazele cu valoare de *mai mult ca perfect* alcătuite din *perfectul compus* al auxiliarului *a fi* și *participiul* verbului de conjugat: *am fost lăudat*, *am fost arat* etc., înregistrate de toate gramaticile transilvănene, nu însă și de cea muntenească a lui Ienăchiță Văcărescu sau cele cu valoare de *imperfect*: *aveam mânca*, *aveam dormi* etc., înregistrate, de această dată, numai în *Observații sau băgări de seamă asupra canoanelor gramaticii rumânești*.

Deși prezintă un inventar mai amplu de forme decât precursorii lor, gramaticile publicate în această epocă nu reușesc să surprindă bogăția mijloacelor de expresie prin care limba de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea reda anumite valori temporale.

În ceea ce privește formele cu timp de referință *viitor*, este important de precizat că din această perioadă datează prima atestare în gramatica românească a *viitorului anterior*, consemnat de Radu Tempea nu la locul potrivit în sistem, ci în paradigma *condiționalului* și *conjunctivului*.

Subsistemele temporale ale celorlalte moduri/ forme verbale nepersonale sunt calchiate după gramaticile latinești, fapt ce determină confuzii de natură organizațională și paradigmatică, din cauza cărora acestea vor rămâne la statutul de relicve livrești (= ele nu vor mai fi întâlnite în nicio altă gramatică de după 1828). Totuși, în ciuda numeroaselor inconsecvențe întâlnite la toate palierele, este important de amintit că lucrările acestei perioade consemnează, pentru prima dată, un *infinitiv* și un *conjunctiv perfect*, ultimul cu auxiliar variabil, conform normei în vigoare în epoca respectivă, dar și un *condițional perfect*

alcătuit cu ajutorului lui *a vrea: vream ara, vream lăuda, vream vedea* etc., neinclus în norma literară modernă, dar răspândit în limba veche.

Gramaticile publicate acum contribuie decisiv și la impunerea unei terminologii gramaticale moderne. În ciuda faptului că majoritatea dintre ele recurg la calchiera unor termeni străini, pe care îi prezintă apoi în paralel cu vechile denumiri: *imperativă* sau *poruncitoare*, *otativă* sau *râvnitoare*, *prezente* sau *timpul cel de acum*, *preteritu perfetu* sau *trecutu săvârșitoriu* etc., treptat, grație, în principal, eforturilor lui Ion Budai-Deleanu și Constantin Diaconovici Loga, autori preocupați de adaptarea neologismelor la sistemul limbii române, se cristalizează o terminologie modernă asemănătoare celei pe care o întâlnim și azi: *mod, timp, indicativ, conjunctiv, subjunctiv, imperativ, infinitiv, gerund, supin, prezent simplu, perfect compus* etc.

Prin aspectul regional și arhaic al limbii pe care o reflectă, dar și prin tendința de a consacra anumite inovații lingvistice și terminologice care vor intra ulterior în uzul literar, gramaticile apărute în perioada 1780-1828 ilustrează faza inițială de trecere de la stadiul vechi la cel modern al românei literare.

III. Perioada 1828-1870

În raport cu gramaticile din epocile anterioare, cele publicate acum avansează o serie de inovații, dintre care unele se impun imediat, în timp ce altele necesită o perioadă mai lungă de timp pentru a se încetățeni, devenind interpretări/ modele standard abia la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Astfel, în această perioadă,

- construcțiile de tipul *voi fi cântat, oi fi cântat*, înregistrate anterior de Radu Tempea în paradigma *condiționalului mai mult ca perfect*, sunt corect interpretate ca forme cu timp de referință *viitor*. Ele devin expresia *viitorului II*, fiind înregistrate cu această valoare de toate gramaticile posteroare celei elaborate de Ion Heliade Rădulescu. Recunoașterea acestui nou tip conferă o structură bipartită subsistemului temporal al *viitorului* din limba română și urcă numărul de timpuri subsumate *indicativului* la șapte, definitivând configurația temporală a acestui mod.;
- se fundamentează sistemele temporale bipartite (*prezent – perfect*) ale *condiționalului* și *conjunctivului*, care sunt însă concurate de unele mult mai ample, rezultat al calchierii modelelor străine (vezi, gramaticile lui Goleșcu, Cîmpeanu, Seulescu, Laurian sau Cipariu).;
- se pun bazele interpretării *participiului* drept mod verbal nepersonal, deși tot vechea interpretare (= parte de vorbire distinctă de verb) rămâne cea mai răspândită.;

- *gerunziul* este recunoscut ca formă verbală distinctă de *participiu*, deși, la fel ca în cazul precedent, vechea interpretare (= *participiu prezent*) rămâne mult mai uzuală.;
- sunt consemnate, pentru prima dată, construcțiile de tipul *voi fi lăudând*, *voi fi cântând*, deschizând-se calea spre recunoașterea unui nou mod: *prezumtivul*.

Perioada de tranziție dinspre faza arhaică înspre cea modernă se reflectă și la nivelul limbii consemnate în aceste gramatici, o limbă cu mult mai multe elemente vechi decât cea din perioada imediat următoare. Dintre acestea, amintim formele verbale iotacizate, auxiliarul *au* la persoana a III-a a *perfectului compus*, formele etimologice de *imperfect*, persoana a VI-a sau formele variabile de *conjunctiv perfect*. Tendința de impunere a inovațiilor lingvistice ce vor constitui viitoare normă literară comună se constată însă la formele de persoana I, *indicativ și conjunctiv prezent*, și persoana a III-a, *conjunctiv prezent*, a verbelor cu radical în *d, t, n, r* și la auxiliarul de *perfect compus*.

Caracteristică pentru această perioadă este pătrunderea tot mai masivă a formelor specifice graiurilor muntenești în gramaticile din Moldova și Transilvania. Extinderea acestora a contribuit decisiv la unificarea variantelor teritoriale ale limbii române și, în final, la crearea unei norme literare unice, chiar dacă, în stadiu incipient, a determinat, la nivel local, apariția unor oscilații între expresiile tradiționale și cele unanim acceptate astăzi.

În ceea ce privește terminologia, se observă o tendință progresivă de înlocuire a vechilor termenii românești, bine reprezentați încă în lucrarea lui Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticești: timpul următor = prezent; nesăvârșit = imperfect; covârșit = mai mult ca perfect* etc., cu unii neologici, preluați din gramaticile latinești sau din cele ale limbilor moderne (franceză, italiană etc.) și adaptați la limba română. Spre finalul perioadei, Timotei Cipariu avansează un sistem terminologic eminent modern, păstrat, cu puține excepții, și în gramaticile contemporane.

IV. Perioada 1870-1963

Modificările survenite în gramaticile publicate în intervalul 1870-1963 ilustrează: (1) evoluția în direcția unificării limbii literare, (2) uniformizarea interpretărilor teoretice și (3) cristalizarea terminologiei general-acceptate la nivel național, cu alte cuvinte standardizarea multilaterală a sistemului verbal-temporal al limbii române.

Cum la sfârșitul secolului al XIX-lea limba literară era deja unificată, gramaticile din această perioadă prezintă versiuni similare ale sistemului verbal-temporal, versiuni din care formele arhaice și regionale sunt cvasieliminate. Prin urmare, toate lucrările prescriu perifrazele cu *a* la persoana a III-a a *perfectului compus* și expresiile analogice de *perfect*

simplu, persoana a IV-a și a V-a, iar majoritatea dintre ele recomandă formele cu desinență analogică –u la *imperfect*, persoana a VI-a, structurile cu auxiliar invariabil la *conjunctiv perfect* (excepție face gramatica lui Pontbriant, care avansează, și în primul și în al doilea caz, doar vechile norme) și variantele deiotacizate de *indicativ* și *conjunctiv prezent*.

O situație diferită se întâlnește însă în cazul formelor de plural ale *mai mult ca perfectului* sintetic, unde variațiile caracteristice epocii precedente rămân în continuare de actualitate. Prin urmare, dacă gramaticile de dinainte de 1890 recomandau atât variantele etimologice, cât și cele analogice, cele publicate ulterior aleg să prescrie fie exclusiv formele fără -ră- (= cele mai multe), fie exclusiv pe cele cu -ră-. În final, în ciuda constrângerilor exercitate de lucrările normative, formele cu desinență se vor impune ca variante literare unice, odată cu publicarea *Gramaticii Academiei*.

La polul opus, *mai mult ca perfectul* perifrastic, de tipul *am fost cântat*, beneficiază de o abordare unitară, fiind notat de toate gramaticile analizate. Totuși, din cauza unor comentarii nefavorabile, el va fi eliminat până la finalul acestei perioade din inventarul de structuri acceptate de norma literară.

Paradigma viitorului propriu-zis se îmbogățește acum cu două noi forme: *am să cânt*, respectiv *o să cânt*. Totuși, inovația care marchează în mod definitiv intervalul 1870-1963 constă în identificarea a două noi timpuri, *prezumtivul prezent* și *perfect*, unul cu paradigmă proprie: *voi fi cântând, să fi cântând, aș fi cântând*, celălalt redat printr-o formă omonimă cu cea a *viitorului anterior*.

Subsistemele temporale ale *conjunctivului*, *condiționalului* și *infinitivului* nu mai cunosc fluctuațiile înregistrate în trecut, ci beneficiază de o abordare relativ unitară ce decelează o structură bipartită: *prezent – perfect*, adaptată la realitatea lingvistică a epocii investigate. În planul expresiei, aceste valori sunt redată prin construcțiile pe care le întâlnim în româna contemporană și în gramaticile consacrate ei.

Participiul și *gerunziul* sunt considerate acum moduri verbale nepersonale, caracterizate prin seturi de trăsături proprii. Această interpretare ia locul vechiului model de analiză ce stipula că *participiul* este o parte de vorbire distinctă de verb, iar *gerunziul* un timp prezent, din paradigma acestuia. Dar, dacă statutul morfologic al celor două categorii anterior amintite se edifică în această perioadă, cel al *prezumtivului* stârnește controverse ce vor continua și după 1963. Acest nou concept gramatical va fi interpretat de diverși specialiști: ca mod, timp, mod + timp, categorie neconstituită ferm sau chiar ca dublură.

Terminologia, de factură neologică, are un caracter relativ unitar. Fluctuațiile, care se înregistrează uneori chiar la nivelul aceleiași lucrări, sunt puține și nesemnificative, neafectând coeziunea sistemului denominativ.

V. Perioada 1963-2010

Modificările înregistrate după 1963 în interiorul sistemului verbal-temporal al limbii române sunt relativ puține și vizează doar unele paliere ale acestuia, în speță sfera posteriorității și inventarele de forme subsumate *prezumtivului prezent* și *perfect*.

Cea mai importantă inovație înregistrată în epoca contemporană este reconfigurarea subsistemului temporal al *viitorului*. Clasică **structură temporală bipartită** este înlocuită de cea **tripartită**, avansată la sfârșitul perioadei de *GBLR*, 2010. Această lucrare recunoaște faptul că *viitorul în trecut* este un timp gramatical egal din punctul de vedere al statutului cu cel *propriu-zis* și cu cel *anterior*, timp exprimat la nivelul expresiei prin două tipuri de structuri: *aveam să cânt* și *urma să cânt*, dintre care prima gramaticalizată, iar a doua nu.

În paradigma *viitorului propriu-zis* gramaticile contemporane includ o structură nouă, negramaticalizată, respectiv *urmează să cânt*. În mod analog se petrec lucrurile și în ceea ce privește inventarul de forme ce asociază valorile modal-temporale ale *prezumtivului perfect*, inventar ce se îmbogățește cu o formă omonimă cu *viitorul propriu-zis* de tipul *oi cânta*.

Excluderea construcțiilor de tipul *oi fi cântat* și, implicit, restrângerea paradigmei *viitorului anterior*, conferă specificitate *prezumtivului perfect*, o categorie căreia mai mulți specialiști i-au contestat statutul gramatical tocmai din cauza faptului că nu avea paradigmă proprie. Ca urmare a reconfigurărilor survenite la nivelul subsistemului verbal-temporal, *prezumtivul perfect* își apropiază la finalul acestei perioade următoarele serii de forme: *oi fi cântat* (= cea specifică), *voi fi cântat*, *să fi cântat*, *aș fi cântat*.

Secțiunea a II-a, intitulată *Constante în gramaticile românești din secolele al XVIII-lea – al XXI-lea* este alcătuită din două capitole ce reflectă constantele amintite în titlu, anume: inventarele lacunare ale formelor cu timp de referință *viitor* și includerea structurilor de tipul *a cânta*, *a lucra* etc. în rândul celor care asociază trăsătura [*simultaneitate cu t₀*].

În primul capitol al acestei secțiuni se prezintă evoluția diacronică a structurilor cu timp de referință *viitor* din limba română și inventarele de expresii proprii fiecărui secol în parte, insistându-se cu precădere asupra situației din limba română contemporană și asupra felului în care este ea reflectată în *GALR* 2005.

În vederea prezentării unor date cât mai exacte cu privire la inventarul de forme cu timp de referință *viitor* și la frecvența acestora în română contemporană, s-a introdus *Anexa I*.

Forme cu timp de referință viitor în limba română contemporană (2009-2012), în speță un corpus de limbă vorbită și scrisă ce surprinde un număr mare de varietăți de limbă: discurs oral (= emisiuni televizate din perioada 2009-2012), texte aparținând stilului publicistic (= presă culturală, economică, sportivă, editoriale preluate din reviste de diferite profiluri etc.), carte religioasă, romane, eseuri etc. Datele extrase din acesta au fost prelucrate și comparate cu inventarele de forme prezentate de gramaticile limbii române contemporane, în special *GALR*, 2005, dar și cu unele afirmații în mod frecvent vehiculate în lucrările amintite mai sus, afirmații de tipul: „viitorul literar nu mai este folosit decât foarte rar în comunicarea curentă orală (un dialog în care ar apărea riscă să sune artificial)” sau „viitorul colocvial, *o să cânt*, este cel mai folosit în limba vorbită”.

Informațiile de natură statistică oferite de corpusul investigat au fost uneori coroborate cu cele obținute de Meda Gabriela Gautschi în urma analizei altor fragmente de limbă română contemporană. Deși vehiculează proporții diferite, rezultatele obținute de autoare conduc spre aceleași tipuri de concluzii, confirmând unele tendințe extrem de actuale.

Analiza întreprinsă în acest capitol a decelat faptul că viitorul românesc își are originea într-una din cele trei perifraze modale folosite în latina populară pentru a reda valoare temporală anterior menționată: (a) *volo + infinitiv > voi + infinitiv* (= *voi cânta*), (2) *habeo + (ad) + infinitiv > am + (a) + infinitiv* (= *am a cânta/ am să cânt*) și (3) *esse + participiu viitor (pasiv) în -ndus > forma de viitor I a verbului a fi + gerunziu* (= *voi fi cântând*). Acestea stau la baza unui sistem temporal complex în a cărui componență intră 24 de construcții specializate în redarea valorii [*posterioritate față de t₀*]. Totuși, din secolul al XVI-lea și până astăzi, acest sistem nu a avut niciodată, concomitent, un număr atât de mare membri, fapt datorat, în principal, instabilității formale și semantice a componentelor săi, care fie au ieșit din uz: *am a cânta*, fie și-au creat serii paralele: *oi cânta*, *o să cânt* etc., fie și-au schimbat conținutul semantic: *voi fi cântând*.

În secolul al XVI-lea inventarul formelor cu timp de referință viitor cuprindea următoarele structuri: *voi cânta*, *voi să cânt*, *am a cânta*, *voi fi cântând* și *voi fi cântat*, dispuse într-un sistem bipartit: *viitor I – viitor anterior*. În secolul următor, se produc unele modificări ce determină apariția unor noi variante formale și modificarea statutului semantic al unora dintre variantele existente, respectiv:

- i. seria construcțiilor care au în componență auxiliarul *a vrea* se îmbogățește cu formele paralele *oi cânta*, *oi să cânt*, *oi fi cântând*, *oi fi cântat*, rezultate în urma aferezei consoanei inițiale a auxiliarului;

- ii. seria construcțiilor care au în componență auxiliarul *a avea* se îmbogățește și ea cu perifraza *am să cânt*;
- iii. Viitorul cu *a fi* suferă importante schimbări semantice. Varianta sa gerunzială (*voi fi cântând*) începe să își piardă sensul temporal inițial și să se specializeze ca formă modală de prezumtiv. Printr-un proces similar, însă nu la fel de intens, trece și varianta participială (*voi fi cântat*), care, în funcție de context, asociază acum fie o valoare temporală, fie una modală (de prezumtiv perfect).

În secolul al XVIII-lea, cele mai importante schimbări se produc în cadrul seriilor de forme care au în componență auxiliarele *a vrea* și *a fi*. Astfel:

- i. comparativ cu epocile precedente, se înregistrează o scădere a frecvenței perifrazei *voi să cânt*;
- ii. în sistem pătrunde inovația *o să cânt*, derivată din forma intermediară *oi să cânt*, prin reducerea auxiliarului la forma invariabilă *o*;
- iii. construcția *voi fi cântând* glisează din sfera temporală în cea modală, fiind eliminată definitiv din inventarul mijloacelor de expresie a viitorului.

În urma reconfigurărilor, inventarul formelor care asociază trăsătura temporală [*posterioritate față de t₀*], inventar ce va rămâne, în linii mari, același și în secolul al XIX-lea, cuprinde următoarele construcții: *voi cânta*, *oi cânta*, *voi să cânt*, *oi să cânt*, *o să cânt*, *am a cânta*, *am să cânt*, *voi fi cântat* și *oi fi cântat*. În secolul al XX-lea, două dintre acestea: *oi să cânt* și *am a cânta* suferă transformări structurale profunde ce determină eliminarea lor din limbă.

Analiza subsistemului temporal al viitorului din româna contemporană relevă o serie de mutații comparativ cu epoca precedentă, mutații cauzate de instabilitatea formală, dar mai ales semantică a formelor care intră în componența sa. Schimbările înregistrate sunt semnificative, variind de la dispariția unor forme, la apariția altora noi și, de la neutralizarea (sau aproape neutralizarea) unor opoziții temporale, la extinderea inventarului de timpuri.

Una dintre schimbările majore în raport cu stadiile anterioare de dezvoltare a limbii este noua configurație a acestui ansamblu temporal care cuprinde acum patru timpuri gramaticale: *viitorul propriu-zis*, *viitorul anterior*, *viitorul în trecut* și *viitorul în viitor*, cel mai mare număr înregistrat vreodată. În ciuda acestei noi realități lingvistice, gramaticile contemporane consemnează aproape în exclusivitate doar *viitorul propriu-zis* și *viitorul anterior*, avansând clasicul sistem bipartit, înregistrat și de lucrările mai vechi (respectiv de cele din secolul al XIX-lea și de cele din prima jumătate a secolului al XX-lea). *GBLR* alătură

celor două timpuri *viitorul în trecut*, prezentând un sistem tripartit, însă, în linia celorlalte gramatici, nu menționează absolut nimic despre existența *viitorului în viitor*.

Dintre cei patru membri ai categoriei, cel care deține poziția forte în sistem este *viitorul propriu-zis*. Cu ajutorul complementelor de timp, al conjuncțiilor temporale, iar uneori chiar prin „logica lucrurilor”, acesta poate reda toate valorile proprii celorlalte timpuri din sfera posteriorității. Caracterul său permutabil determină anularea opozițiilor temporale: *viitor propriu-zis – viitor anterior*, *viitor propriu-zis – viitor în trecut* și *viitor propriu-zis – viitor în viitor*, restrângerea utilizării formelor mai puțin productive și eliminarea treptată a acestora, mai întâi din registrul oral al limbii, iar apoi și din cel scris. Consolidarea *viitorului I* în detrimentul celorlalte tipuri este relevată și de analiza întreprinsă asupra corpusului consemnat în *Anexa 1*, la nivelul căruia acesta înregistrează o frecvență de **97,30%**, comparativ cu 0,95%, *viitorul anterior* (timp neatestat niciodată în registrul oral), 1,75%, *viitorul în trecut* și 0%, *viitorul în viitor*.

În limba română contemporană, valoarea temporală a *viitorului propriu-zis* poate fi redată prin opt serii de forme, număr dublu comparativ cu epoca precedentă. Celor patru perifraze consacrate deja: *voi cânta*, *oi cânta*, *o să cânt*, *am să cânt* li se alătură structura arhaică *voi să cânt* și trei construcții nefixate încă, dar cu potențial de gramaticalizare în perioada următoare (= observație valabilă mai ales pentru prima dintre ele): *urmează să cânt*, *sunt pe punctul de a cânta*, *sunt pe cale să cânt*.

Viitorul de tipul *voi să cânt*, despre care s-a afirmat că a dispărut din limbă, este în continuare atestat în mai multe tipuri de texte: religioase: ...*că Hristos va să pătimească și că, fiind El primul înviat din morți, lumină va vesti, și poporului, și neamurilor...* (B.NT.FA); cu caracter cultural: *Textul de față reprezintă o versiune intermediară, în continuare de lucru, între conferința cu același titlu prezentată la Cluj, pe data de 12 iunie 2009, și o carte ce va să vină, pe măsura (scurgerii) istoriei.* (IDEA.1) sau publicistic: *Răul pe care-l cunoști sau răul ce va să vie?* (G.FN.3) etc. Prin urmare, în ciuda frecvenței sale reduse, considerăm că acest tip trebuie inclus în inventarul mijloacelor de expresie a viitorului din limba română contemporană, în special în cel exhaustiv, prezentat de un viitor tratat academic.

Dintre cele opt tipuri de construcții enumerate anterior, *viitorul standard* (= *voi cânta*) înregistrează, conform datelor oferite de materialul excerptat, dar și celor prezentate de Meda Gabriela Gautschi în lucrarea sa, *Studio contrastivo degli usi del futuro in italiano e romeno: lingua scritta e lingua parlata a confronto*, cea mai mare frecvență atât în registrul oral, cât și în cel scris. Aceste noi informații statistice contrazic o serie de afirmații care, în timp, au dobândit caracter cvasiaxiomatic, respectiv: „viitorul literar nu mai este folosit decât foarte rar

în comunicarea curentă orală (un dialog în care ar apărea riscă să sune artificial); seria este asociată cu o anumită solemnitate și cu varianta scrisă a limbii standard.” sau „viitorul colocvial [*o să cânt*] este cel mai folosit în limba vorbită.”.

În timp ce forma *voi cânta* își consolidează poziția în sistem, varianta cu auxiliar aferezat a acesteia, *oi cânta*, prezentă în limbă încă din secolul al XVII-lea, este din ce în ce mai puțin folosită cu valoare temporală (= 21 de ocurențe (= 1,57%) dintr-un total de 1337 înregistrate la nivelul întregului corpus). Ea trece printr-un proces de resemantizare, specializându-se tot mai mult în redarea semnificațiilor epistemice (= de supoziție) specifice *prezumtivului prezent*.

În contrast cu paradigma *viitorului propriu-zis*, care trece printr-un proces de extindere, cea a *viitorului anterior* trece printr-un proces de restrângere, rezultat al eliminării din sistem a formei *oi fi cântat*, specializată în redarea valorii modale a *prezumtivului perfect*. Restrângerea paradigmei, coroborată cu frecvența redusă pe care o are *viitorul anterior* în româna contemporană și cu faptul că *viitorul propriu-zis* îi preia semnificația temporală, determinând neutralizarea opoziției ce legitima prezența în limbă a ambelor forme, confirmă o tendință semnalată cu mult înainte de Iorgu Iordan, anume că *viitorul perfect*, ca formă verbală strict temporală, este pe cale de a dispărea din limbă.

Viitorul în trecut, ceva mai bine reprezentat în limbă decât cel *anterior* (1,75%, față de 0,95%), se exprimă prin patru tipuri de construcții, dintre care una gramaticalizată: *aveam să cânt* și trei nigramaticalizate: *urma să cânt*, *eram pe punctul de a cânta*, *eram pe cale de a cânta*. În ciuda faptului că, din punctul de vedere al coeziunii structurii, se situează la un nivel funcțional inferior față de *aveam să cânt*, tipul *urma să cânt* înregistrează o frecvență mai mare în limbă, dovadă a tendinței de extindere ce va contribui, probabil, la gramaticalizarea acestei forme în perioada următoare

Viitorul în viitor, tip periferic, cu ocurențe sporadice, își găsește suportul la nivelul expresiei în construcția supracompușă alcătuită din forma de *viitor propriu-zis* a verbului *a avea* și *conjunctivul* verbului de conjugat: *Peste un an vei fi în clasa I, iar peste doi vei avea să fii într-a doua*. Împreună cu *am să cânt* și cu *avem să cânt*, aceasta formează sistemul triadic al timpurilor *cu a avea + conjunctiv*.

Analiza evoluției subsistemului temporal al *viitorului* din limba română relevă instabilitatea formelor specializate în redarea valorii [*posterioritate față de t₀*], trăsătură ce poate fi extinsă asupra întregii categorii. Această instabilitate se manifestă atât la nivelul expresiei, cât și la nivelul conținutului. Astfel, pe măsură ce în sistem pătrund forme noi, cele vechi, deja consacrate în redarea acestei dimensiuni temporale, ies din uz și, implicit, din

ansamblul mijloacelor de expresie a posteriorității. Din cauza acestor variații, gramaticile românești, indiferent de perioadă și de orientare metodologică, au prezentat o imagine trunchiată a subsistemului în cauză.

În al doilea capitol al acestei secțiuni se analizează valoarea temporală discutabilă a formelor de tipul *a cânta*, interpretate în mod tradițional ca *infinitiv prezent*. În afară de această interpretare foarte răspândită în literatura de specialitate, construcțiile în cauză au mai fost analizate și ca *infinitiv atemporal*, *omnitemporal*, *nontemporal* etc. Totuși, modelele teoretice enumerate mai sus reflectă doar în parte specificul temporal al construcțiilor vizate. Acestea, în ipostaza lor de forme verbale nepersonale nu pot apărea singure în frază, ci reclamă prezența în structură a unui verb la mod personal, verb care exprimă prin morfeme specifice toate categoriile gramaticale ale clasei din care face parte, printre care și pe cea a timpului. Între forma de infinitiv și verbul la mod personal (predicatul propoziției) se stabilește un raport temporal de simultaneitate. În baza acestui raport, aceasta reiterează valoarea temporală a regentului său. În comparație cu timpul verbului la mod personal, timpul infinitivului va fi întotdeauna un **timp de grad secund**, un **timp reluat**. În concluzie, infinitivul „prezent” este, de fapt, o formă care își actualizează referința temporală contextual, în baza unui raport anaforic cu verbul la mod personal, sursa sa referențială. Așadar, el este o **proformă**, mai exact, un **protimp**.

Cuprins

Cuvânt înainte 8

SECȚIUNEA I. Evoluția sistemului verbal-temporal în gramaticile românești din secolele al XVIII-lea și al XXI-lea 13

Capitolul 1. Perioada 1757-1780 14

I. Prima gramatică românească. Dimitrie Eustatievici Brașoveanu – Gramatica rumânească (1757) 15

A. Modelele Gramaticii rumânești (1757) 16

B. Specificul sistemului modal-temporal avansat de Gramatica rumânească (1757) 22

1. Subsistemul temporal al indicativului 27

a) Prezentul 29

b) Imperfectul 29

c) Perfectul compus 30

d) Mai mult ca perfectul 32

e) Viitorul 36

2. Subsistemul temporal al imperativului 43

3. Subsistemul temporal al condiționalului-optativ 46

4. Subsistemul temporal al conjunctivului 55

5. Formele verbale nepersonale 57

II. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină. *Institutiones linguæ valachicæ* 61

A. Controverse privind ancorarea spațio-temporală, paternitatea și izvoarele manuscrisului de la Kalocsa 61

B. Specificul sistemului verbal-temporal avansat de *Institutiones linguæ valachicæ* 64

1. Subsistemul temporal al indicativului 66

a) Perfectul simplu 67

b) Mai mult ca perfectul analitic 69

2.	Subsistemele temporale ale imperativului, condiționalului și conjunctivului	70
3.	Formele verbale nepersonale	72
III.	Concluzii	74
Capitolul 2. Perioada 1780-1828		76
A.	Specificul sistemului verbal-temporal avansat de <i>Elementa linguæ daco-romanæ sive valachicæ</i>	77
B.	Specificul sistemului verbal-temporal avansat de <i>Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orândueleur grammaticii rumânești (1787)</i>	83
C.	Influența exercitată de <i>Elementa linguæ daco-romanæ sive valachicæ</i> și de <i>Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orândueleur grammaticii rumânești</i> asupra celorlalte lucrări cu caracter descriptiv-normativ, cu privire specială la gramaticile lui Radu Tempea și Constantin Diaconivici Loga	93
D.	Concluzii	101
Capitolul 3. Perioada 1828-1870		103
A.	Specificul sistemului verbal-temporal avansat de <i>Gramatica românească (1828)</i>	105
B.	Sistemul-verbal temporal și normele limbii literare. Unitate și diversitate în gramaticile muntenești, transilvănene și moldovenești de la mijlocul secolului al XIX-lea	116
C.	Specificul sistemului verbal-temporal avansat de <i>Gramatec'a limbei române (I Analitica, 1869)</i>	127
D.	Concluzii	135
Capitolul 4. Perioada 1870-1963		139
A.	Standardizarea sistemului verbal-temporal al limbii române. Definitivarea inventarului de forme	140
1.	Subsistemul temporal al prezuntivului	146
a)	Originea și evoluția formelor de prezuntiv prezent	147
b)	Originea și evoluția formei de prezuntiv perfect	150
c)	Statutul gramatical. Modele interpretative	150
B.	Concluzii	155
Capitolul 5. Perioada 1963-2010		157

SECȚIUNEA a II-a. Constante în gramaticile românești din secolele al XVIII-lea – al XXI-lea 161

Capitolul 1. Inventarul lacunar al formelor verbale cu timp de referință viitor 162

- A. Originea formelor de viitor 164
- B. Viitorul propriu-zis 184
 - a) Inventar de forme. Structură morfematică 184
 - b) Valori temporale 197
 - c) Valori modale 201
 - d) Valori aspectuale 202
- C. Viitorul anterior 203
 - a) Inventar de forme. Structură morfematică 205
 - b) Valori temporale 205
 - c) Valori modale 206
 - d) Valori aspectuale 206
- D. Viitorul în trecut 207
- E. Mai puțin ca viitorul sau viitorul posterior sau viitorul în viitor 209
- F. Concluzii 210

Capitolul 2. Observații asupra valorilor temporale ale infinitivului „prezent” 216

Concluzii 229

Index 241

- A. Gramatici, reviste, periodice, dicționare – Sigle 241
- B. Izvoare 242
- C. Surse utilizate pentru exemplificare 246
- D. Componenta corpusului prezentat în Anexa 1. Forme cu timp de referință viitor în română vorbită și scrisă din perioada 2009-2012 246
 - I. Emisiuni televizate 246
 - II. Presă scrisă 247
 - 1. Presă culturală 247

2.	Editoriale	247
3.	Presă economică	249
4.	Presă sportivă	250
III.	Carte religioasă	251
IV.	Beletristică	252
	Bibliografie	253
	Anexa 1. Forme cu timp de referință viitor în limba română contemporană (2009-2012)	272

Cuvinte cheie: sistem temporal, verb, timp, protimp, forme etimologice, forme analogice, viitor, infinitiv prezent, gramatici descriptive, terminologie, română veche, română contemporană, analiză diacronică